

PRVI HRVATSKI RJEČNIK JEDNOGA PISCA

**Milan Moguš i Marko Tadić,
Cesarićev rječnik, HAZU Zavod za
znanstveni i umjetnički rad u Požegi i
Grad Požega, Zagreb, 2012.**

Hrvatski pjesnik Dobriša Cesarić poznat je svima koji vole liriku i gotovo da nema čovjeka u Hrvatskoj koji ne zna koji Cesarićev stih, a mnogi znaju i cijele pjesme. Ne treba posebno podsjećati na stihove *I lije na uglu petrolejska lampa svjetlost crvenkastožutu, Tiho, o tiho govori mi jesen: šuštanjem lišća i šapatom kiše, Gle malu vočku poslije kiše, Teče i teče, teče jedan slap, Ko zna (ah, nitko, niko ništa ne zna. Krhko je znanje.)*

Dobriša Cesarić rodio se u Požegi, djetinjstvo je proveo u Osijeku, školovao se i djelovao u Zagrebu. Taj je velikan hrvatskoga pjesništva dobio sada svoj rječnik cjelokupnoga književnoga stvaralaštva. To je prvi takav rječnik u Hrvata. Autori su rječnika već poznati po svom leksikografskom radu, priznati hrvatski profesori i znanstvenici Milan Moguš i Marko Tadić, a nakladnici Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Požegi i Grad Požega.

Milan Moguš u hrvatskoj je i svjetskoj filologiji poznat kao povjesničar hrvatskoga jezika i dijalektolog s nekoliko knjiga i mnogo radova iz navedenih polja znanosti (podsjetimo se samo na knjige Čakavsko narječje, Križanićevu hrvatsku gramatiku, Povijest hrvatskoga književnoga jezika, Povijesnu fonologiju hrvatskoga jezika), a kao što je već rečeno, poznat je i kao vrlo plodan i izvrstan leksikograf i leksikolog. Marko Tadić hrvatski je leksikolog i leksikograf s objelodanjenim u svijetu relevantnim rado-

vima iz računalnoga jezikoslovlja, autor je knjige Jezične tehnologije i hrvatski jezik, a s Milanom Mogušem i Majom Bratanić hrvatski čestotnik.

Leksikografski rad dvojice autora iznijet ću ukratko. Milan je Moguš poznat po izradbi rječnika pojedinih djela hrvatskih književnika. Napisao je kao posebnu knjigu 2001. godine rječnik Judite hrvatskoga pjesnika iz 16. stoljeća Marka Marulića, oca hrvatske književnosti, a iste godine objelodanjen je rječnik Smrti Samil-age Čengića najvećega pisca hrvatskoga romantizma, Ivana Mažuranića. S Majom Bratanić i Markom Tadićem Milan je Moguš sastavio i objelodanio 1999. godine veliki Hrvatski čestotni rječnik od milijun riječi, milijuntnik. Navedenom nizu Moguševa leksikografskoga rada valja još dodati i veliki Poljsko-hrvatski rječnik objelodanjen u suautorstvu s Nedom Pintarić 2002. godine, a iste je godine objelodanjen i

Senjski rječnik Milana Moguš. Marko Tadić uz već navedeni Hrvatski čestotni rječnik i knjigu Jezične tehnologije i hrvatski jezik vodio je i veliki projekt Hrvatski nacionalni korpus i još nekoliko projekata vezanih upravo uz leksikografiju.

Sve rječnike što ih piše Milan Moguš sam ili u suautorstvu napisani su uz pomoć računala. Sastavljanje rječnika pomoću računala u Hrvata je započeo Željko Bujas još 1975. godine kad je objelodanjena Kompjutorska konkordancija Gunulićeva „Osmana“. Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu pokrenuo je i projekt pod nazivom Kompjutorska analiza tekstova stare hrvatske književnosti u okviru kojega su objavljene kompjutorske konkordancije Razvoda istarskoga te djela Marka Marulića, Barne Karnarutića, Balada Petrice Kerempuha Miroslava Krleže te pjesama Dobriše Cesarića i Dragutina Tadijanovića.

Cesarićev rječnik dvojice autora izišao je iz tiska prošle godine. Kao osnova za sastavljanje čitavoga korpusa Cesarićevih pjesama uzeto je drugo prošireno izdanje Cesarićevih djela iz edicije Stoljeća hrvatske književnosti koje je uredio Vinko Brešić. Kao što je to uobičajeno kad se objelodani knjiga o jeziku nekoga pjesničkoga djela, kao krilatica se navodi stih ili stihovi pjesnika kojemu je djelo posvećeno ili o kojem se govori. Autori su rječnika kao krilaticu izabrali stihove iz jedne Cesarićeve pjesme:

*Što još imadem? Samo jezik svoj
u koji život svoga srca spremam.*

Već je rečeno da je Cesarićev rječnik prvi rječnik jednoga hrvatskoga pisca. To dakle nije rječnik jedne zbirke pjesama, jedne knjige, nego popis i opis svih riječi s njihovim pojavnicama što ih je jedan hrvatski književnik, u ovom slučaju Dobriša Cesarić, uporabio u svojim pjesmama. Za leksikologe i ljubitelje riječi općenito takvi

su rječnici riznica zanimljivih i vrijednih podataka, oni govore o tome koliko je bogat rječnik navedenoga pisca, koje je riječi često rabio, a koje samo jednom, koje je oblike riječi rabio, koliko su riječi određenoga pisca standardne, kojem stilu pripadaju, ima li razgovornih, žargonskih, dijalektnih riječi i sl. Takvi potpuni rječnici cjelokupnoga piščeva rada polazišta su za daljnja istraživanja, a i oni sami donose brojne nove spoznaje o pjesničkom jeziku određenoga pisca.

Natuknice su u rječniku obrađene po pravilima suvremene leksikografske obradbe. Nakon natuknice koja je istaknuta posebnim tipom slova javlja se gramatička odrednica: za imenice je to znak za rod, za glagole je gramatička odrednica *gl*, za pridjeve *prid* itd. Potom slijedi broj pojavnica navedene natuknice u Cesarićevim stihovima, pa opis značenja riječi i najzad potvrda pojavnica u stihovima. Ako je riječ u frazeološkoj svezi, navodi se i ta frazeološka sveza i njezino značenje. Primjer jednoga natukničkoga članka:

puno pril (5) u velikoj količini, mnogo

*Dubokih tajna puno sve se čini na ovoj tako
bijeloj mjesečini. Sve oko nas je puno sjaja.
I pjeva puno ptica ko puno srebrnih žica.*

Opisi su značenja u Cesarićevu rječniku ponekad samo bliskoznačnice (npr. *ćutjeti* je protumačeno kao *osjećati*), ponekad su i bliskoznačnice i opis (npr. *prošlost* se tumači kao vrijeme koje je *prošlo, minulost*), a ponekad je naveden samo opis značenja bez bliskoznačnice (npr. *čistina* se tumači kao *očišćen prostor, dio šume bez stabala*). Kao što je i očekivano, neke su riječi višeznačnice pa autori opisuju ona značenja jedne riječi koja se javljaju upravo u njihovu korpusu. Primjerice veznik *a* koji se u Cesarića pojavljuje 116 puta ima tri značenja pa autori navode koja su to značenja („suprotnost“, „povezanost, sastavnost“ i „uzrok“) i za svako se značenje navode stihovi s pojavnicama. Lirske pjesme

obično nemaju mnogo frazema, tako je i u Cesarićevoj lirici. Ipak, možemo u rječniku pronaći i pokoji frazem s tumačenjem, poput *biti u crno zavijen s. v. crn* što se tumači kao *biti ožalošćen, tugovati*.

Cesarićev rječnik Milana Moguša i Marka Tadića sadrži 2854 natuknice koje se pojavljuju ukupno na 12 994 mjesta. Kad se govori o cjelokupnom piščevu leksiku neobično su važni i brojčani podatci od kojih ću neke u ovom prikazu iznijeti. Glagol *biti* sa svim svojim pojavnicama (*biti, jesam, sam, nisam, si, bismo, bio sam* itd.) najčestotniji je, stoji na prvom mjestu i ima 604 pojavnice. To nije ništa neobično ako znamo da Hrvatski čestotni rječnik također na prvo mjesto po čestotnosti stavlja glagol *biti*, naravno s mnogo većim brojem pojavnica jer je riječ o mnogo većem korpusu. Na drugom je mjestu po čestotnosti u Cesarića veznik *i* (546), a isti je poredak i u Hrvatskom čestotnom rječniku. Potom u Cesarićevoj rječniku na trećem je mjestu kao i u Hrvatskom čestotnom rječniku prijedlog *u* (428). Na četvrtom je mjestu u Cesarića zamjenica *sebe/se* (329) koja u hrvatskom čestotniku također ima vrlo visoko, ali ne četvrto, nego deseto mjesto. Ne treba posebno naglašavati da je broj pojavnica u Hrvatskom čestotnom rječniku uvijek mnogo veći, ali nas je u ovom slučaju zanimalo mjesto koje se podudara u cijelosti za prve tri riječi.

U svim jezicima u svijetu najveću čestotnost imaju uglavnom tzv. male riječi pa je tako i u hrvatskom jeziku u Cesarićevim stihovima. Znatiželjnike obično zanima koja je najčešća imenica što ju pjesnik rabi. To je u Cesarićevoj korpusu imenica *srce* (68), potom *život* (54) pa s istim brojem pojavnica *oko*, *dan*, *noć* i *ruka* (42). Pored glagola *biti* koji je na prvom mjestu po čestotnosti, dosta se često u Cesarićevim stihovima javljaju glagoli *htjeti* (124), *znati* (37) i *imati* (37), *čuti* (32), *reći* (20) itd. Gramatički bi se ta čestotnost

mogla lako objasniti. Primjerice glagoli *biti* i *htjeti* osim svojega prvoga značenja tvore i složena glagolska vremena, imaju pune i skraćene oblike. Osim brojčanih podataka rječnik sadrži mnoge podatke koji mogu osvijetliti pjesnikov stil, ali i tematiku.

Dobriša je Cesarić znao dočarati ugođaj pojedinih godišnjih doba, osobito jeseni. Uvidom u broj pojavnica, *jesen* se javlja u njegovim pjesmama 21 put, a uz tu imenicu nalazimo i pridjev *jesenji* (4). Imenica *proljeće* javlja se u Cesarićevoj korpusu 10 puta, a pridjev *proljetni* još 6 puta. *Zima* ima 14 pojavnica, *zimski* jednu, a *ljetno* ima 12 pojavnica.

Dobriša je Cesarić pjesnik grada što pokazuje i broj pojavnica u njegovu korpusu. *Grad* nalazimo u 25 pojavnica, *predgrađe* u 3, u jednoj je *gradić*, a *selo* samo u dvije pojavnice. Lirska pjesnikova duša dosta često spominje imenicu *ljubav* (24) i *bol* (22), ali i *čežnju* (17) (*Oh, ja ne ću znati, čežnja moje biti, niti tvoje ime*). U Cesarićevim pjesmama zamjetnu ulogu imaju boje. *Crna* ima 16 pojavnica, *siva* 10, *bijela* ima 7, *žuta* 6, *plava*, *crvena* i *zelena* po 3, *modra* jednu pojavnicu. *Crna* i *siva* boja obično su u značenjskom polju tuge ili tužnog raspoloženja:

*Mirno spava u crnoj sjeni zaborava.
I opet jedno sivo jutro u jednoj sivoj kući.*

Milan Moguš i Marko Tadić upozorili su na brojne riječi u Cesarićevim pjesmama koje se pojavljuju samo jednom i koje govore o pravom bogatstvu riječi, o jezičnom blagu. Za oprimjerenje navodim samo neke iz bogate riznice Cesarićevih jednokratnica: *žutokljunac* (*I gle! od pjesme žutokljunca odjednom vrt je prepun sunca*), *jeza* (*Od čega dršćete, vi breze? Od slatkih slutnja ili jeze?*), *fićukati* (*Ja pjesmu svoje propasti fićukam*), *otpao* (*Kuda prođe, njezin put od otpalog je lišća žut*), *otegnut* (*I pjeva za sebe, na putu, pjesmu široku, otegnutu*), *rastrgan* (*I život*

nam je lud i mučan, i rastrgan i odveć bučan), sirotinja (I uvijek ista sirotinja uđe).

Budući da se u rječniku navode stihovi s pojavnicama, i gramatičari mogu iz njega dobiti vrijedne podatke. Iz rječnika je razvidno da je u Cesarićevim pjesmama, očekivano za lirske pjesme, najčešće glagolsko vrijeme prezent (*Sunce se igra po asfaltu*), a čest je i perfekt (*A tu sam se ko dječak igra*), futur (*Slijepi za stope bivšega života njima ćemo ići*). Cesarić rabi i imperfekt i aorist u svojim pjesmama (*Pita l' me neko da li bijah ikad duboko sretan, Izbiše stihovi in njegov prosuše svijetlo u crno*). Imperativ i kondicional glagolski su načini koje možemo naći u Cesarićevim stihovima (*Tu svijetlu popudbinu ptičju na neizvjesni put ponesi!, Htio bih da se mogu nemicati, da mi uho šumi tišinu ko školjka*). Premda s jedne strane bilježimo različite oblike, s druge strane neke oblike ne nalazimo pa autori Milan Moguš i Marko Tadić upozoravaju: „Pokazalo se istodobno, što bi moglo biti zanimljivim, da dobrog dijela mogućih deklinacijskih ili konjugacijskih oblika ne nalazimo u Cesarićevim pjesmama. Nisu mu trebali.“

Autori Cesarićeva rječnika već su pri izradbi rječnika primijetili da Dobriša Cesarić „nije bio rob strogoga gramatičkoga čistunstva“. Za to navode nekoliko primjera, a među prvima je infinitiv bez završnoga i:

*Sasvim ko zima i ljeto će minut,
I godine prazne tako će teč,
I sunce ti ne će nikada sinut –
Ni riječi ne ćeš na to reć.*

Autori također upozoravaju i na druge oblike u Cesarićevim stihovima koji „ne poštuju“ stroge norme hrvatskoga književnoga jezika, među kojima je i česta uporaba jedne riječi *ko za tko i kao*: *Ko zna, ah, niko ništa ne zna., Mi smo ko lišće.*

Mogli bismo navesti još primjera oblika riječi koji ne pripadaju „strogom gramatič-

kom čistunstvu“ poput *al'* za *ali*, *l'* za *li* itd. Uporaba oblika koji više pripadaju razgovornomu stilu nego strogoj normi sigurno imaju u pjesmama opravdanje i izražajnu vrijednost, a poznato je i da za pjesnika ne vrijede pravila administrativnoga stila i da on ima pjesničku slobodu. *Licentia poetica!* Uz takve razgovorne oblike autori navode i neke dijalektizme, upravo slavnizme. Jedan od njih je i glagolski pridjev radni muškoga roda u jednini sa stezanjem *ao* u *o*, a i taj bismo oblik mogli reći da je razgovorni:

*A put je sve teko i teko
I da li se penjo il spušto,
Svejedno: ko krilo života
Stih je oko mene šušto.*

Ne rabi Cesarić u svim stihovima takav dijalektni oblik glagolskoga pridjeva radnoga u jednini muškoga roda, nego samo kad mu je potrebno zbog broja slogova ili kad želi donijeti ugođaj prostora. U Cesarićevim pjesmama čitamo i stihove *Raširio se rasvijetljeni grad, Pojavio se ponad grada. Trenutak zelenoga jutra sreću je rodio na grani*. Svi navedeni primjeri imaju književni oblik glagolskoga pridjeva radnoga.

Pišući i istražujući Cesarićev rječnik autori su uočili brojne riječi suprotna značenja poput: *duž jednoga se krova crvena slova pale i gase, pale i gase*. Takvih suprotnica kao što su *pale i gase* ima mnogo u Cesarićevim stihovima (*ljubljah i mržah, raširi i skupi, daje i uzme*). Također upozoravaju na ponavljanje mnogih riječi kao obilježje Cesarićeva stila, a autori drže da su ponavljanja zbog potrebe pjesničkoga metra i zbog naglašavanja određenoga pojma:

*Alkohol ubija... znamo, o znamo,
znamo da alkohol škodi,
no rakije, rakije, rakije amo,
jer utjehe nema u vodi.*

U Cesarićevu se rječniku nalaze i vlastita imena, kako imena i prezimena ljudi poput

Dorica, Ivan, Marina, Lisinski, Matoš, Bran-ku Borozanu, Slavku Kopaču tako i imena mjesta *Osijek, Barč, Beč*. Rečeno je već da je Dobriša Cesarić pjesnik grada i predgrađa, posebno ga je inspirirao Zagreb (ima pridjev *zagrebački*), pa i zagrebački dijelovi poput *Cmroka* i *Maksimira*. Nalazimo u stihovima i imena iz antičkoga svijeta poput *Homera, Dijane, Harona, Olimpa*. Spominje se i *Hrvatska*:

*O Hrvatska, o moja domovino!
Ti moja bajko, ti moja davnino!*

Milan Moguš i Marko Tadić u zaključku Predgovora Cesarićevu rječniku kažu: „Vjerujemo kako je ovo prvo pojavljivanje piščeva rječnika nekoga hrvatskoga pisca novost ne samo zbog toga što je to prva takva korpusnolingvistička i leksikografska obradba u hrvatskome jezikoslovlju, već se nadamo kako bi mogla poslužiti kao primjer kako bi se danas uz pomoć suvremene informacij-

ske tehnologije čitavi opusi hrvatskih pisaca mogli filološki obrađivati i predstavljati svekolikome čitateljstvu i stručnoj javnosti.“

Cesarićev rječnik Milana Moguša i Marka Tadića sad je objelodanjen i on je zanimljiv ne samo jezikoslovcima, nego i svima koji vole Cesarićeve stihove, a njih nije malo. Pohvaliti je i autore i nakladnike što su nam podarili pjesnikov rječnik. To je, kao što je već rečeno, prvi takav rječnik u nas. Sada kad imamo popis svih riječi koje se javljaju u Cesarićevu djelu, kada imamo pojavnice u stihovima, rječnik je predložak za daljnja istraživanja ljubitelja riječi: jezikoslovaca (leksikologa, stilista, dijalektologa, gramatičara), povjesničara književnosti, književnih kritičara... Ili, kako su to ljepše rekli autori Cesarićeva rječnika: „I kad se jednom uđe u taj vrtlog riječi, nema kraja istraživanju.“

Ljiljana Kolenić

VIJESTI

Dodijeljene Šreterove nagrade za najbolju novu hrvatsku riječ. U Lipiku su 31. ožujka svečano proglašeni pobjednici 6. kola natječaja za najbolju novu hrvatsku riječ, za 2011. godinu. Za riječ *zatipak* (tipfeler) prvu je nagradu osvojio Šandor Dembitz, za riječ *nekapnica* (naprava koja umeće u grlić vinske boce i sprječava kapanje vina) drugu je

nagradu osvojio Eduard Beg, za riječ *dodirnik* (touch screen) treću je nagradu osvojila Martina Kobaš. Posebna su priznanja dodijeljena Lani Hudeček, Igoru Čutuku, Maji Matković i Boški Trbojević za promicanje hrvatskoga jezika. U sljedećem ćemo broju Jezika opširnije pisati o natječaju, nagrađenim riječima i svečanoj dodjeli. (S. H.)